

Tuhkuri 'vesikko (mustela lutreola)' ym.

Sanasta *tuhkuri* 'mustela lutreola L.' on olemassa neljä etymologista selitystä. Vanhin ja tähän saakka ehkä yleisimmin hyväksytty on Nikolai Andersonin v. 1893 keksimä¹, jonka mukaan se on lainattu muinaisven. 'hilleriä' merkitsevästä sanasta **Ѡхоръ* (ven. *хоръ*, *хорѣк*). Tähän selitykseen ovat yhtyneet Mikkola (tosin epäillen)², Šahmatov³, J. Neuhaus⁴, J. Ratas⁵, V. Ernits⁶, Vasmer⁷ ja Endzelins⁸. Jo Mikkola² on kuitenkin esittänyt toisen selityksen: *tuhkuri* on johdannainen sanasta *tuhka* ja merkitsee alkuaan 'tuhkan väristä (eläintä)'. Tämän selityksen on varauksetta omaksunut Toivonen⁹, ja Mikkola on myöhemmin¹⁰ pitänyt sitä ehdottoman varmana. Myös Hakulinen tuntuu olevan sen kannalla, koska hän mainitsee 'vesikkoa' merkitsevän *tuhkuri* -sanana denomiinaalisten *-ri*-johtimisten sanojen joukossa.¹¹ Kolmannen selityksen mukaan sm. *tuhkuri* on samaa alkujuurta kuin aun. *tšihk* 'vesikko', vir. *tōhk* 'hilleri; näätä', lap. *čäcke* ym. 'kärppä', syrj. *tšuš* 'vesikko' ja sen johdannainen *tšušme-r* 'kärppä' ym. Yhdistelmän on esittänyt Y. Wichmann¹², ja sitä ovat kehittäneet K. B. Wiklund¹³ ja F. Äimä¹⁴. Äimä mainitsee kuitenkin alanootissa neljännen mahdollisuuden: »käsitelty eläin-nimi on kenties aiheutunut asianomaisen eläinryhmän hajusta, vrt. sm. *tuhkua* 'utsprida doft l. dam', *tuhku* 'lukt' ~ *tunkainen*, *tunkkainen*

¹ Mémoires de l'Académie Impériale des Sciences de St. Pétersbourg, VIIe série. Tome XL, No 2 et dernier, s. 241.

² SUST 8 (1894), s. 40, 68, 175. — Mikkolan teos on tosin ilmestynyt väitöskirjana jo v. 1893 eikä siinä mainita Andersonin tutkimusta, joten on mahdollista, että molemmat tutkijat ovat löytäneet tuon etymologian yhtäaikaa toisistaan riippumatta.

³ Bulletin de l'Académie Impériale des Sciences de St. Pétersbourg 1911, s. 811.

⁴ Kleine finnische Sprachlehre (Heidelberg 1908), s. 160 ja toinen painos (1919) s. 164.

⁵ Eesti Kirjandus XII, 1917, s. 126.

⁶ Ibid. s. 132.

⁷ Eesti Keel I, 1922, s. 13.

⁸ K. Mühlenbachs Lettisch-deutsches Wörterbuch (Riga 1923—1925), s.v. *dukurs* III.

⁹ SUSA 34: 2 (1916—20), s. 29 (esitelmissä jo v. 1917).

¹⁰ SUST 75 (1938), s. 94—95.

¹¹ Suomen kielen rakenne ja kehitys I (1941), s. 152.

¹² FUF 11 (1911) s. 253.

¹³ Le Monde Oriental (Uppsala 1919), s. 71.

¹⁴ SUST 45 (1919), s. 51—52, 65 ja 69.

(< < *-tšŋ-) 'unken'. Itse olen empinyt ensimmäisen ja toisen selityksen välillä.¹

Tarkastellessamme näitä selitysyrityksiä puhtaasti kielitieteelliseltä kannalta huomaamme, että II selitystä vastaan puhuu ainoastaan rinnakkaismuoto *tihkuri*, joka ei tietenkään voi olla *tuhka* -sanan johdannainen.² *Tihkuri* 'vesikko' tavataan Renvallilla (1826) ja Lönnrotilla (1880), mutta SS:n kokoelmissa siitä on olemassa vain yksi ainoa, sekin negatiivinen tieto: Frans Äimän ilmoitus siitä, ettei sitä tavata Tytärsaarella. Muoto *tuhkuri* taas saattaa tietysti erittäin hyvin olla *tuhka* -sanasta johdettu, kuten ovat sen homonyymit, jotka merkitsevät 'tuhkarokkoa' ja ns. »tuhkamunaa» (bovista lycoperdon). Semologisesti tämä selitys on täysin tyydyttävä. Lukuunottamatta Toivoisen mainitsemaa i.eu. 'majaan' nimeä **bhebhrus* (saks. *Biber*, lat. *fiber*, liett. *bebrūs* ym.), joka on alkuaan merkinnyt 'ruskeata', on muitakin karvojen väristä johtuvia eläinten, varsinkin turkisriistan, nimiä. ven. *бѣлка* 'orava', muin.-ven. *бѣла съверица* 'valkoinen (siis talvella pyydetty, vaalea) orava', ven. *бѣлѣк* 'lepus timidus' ~ *бѣлый* 'valkoinen', *русак* 'lepus europaeus' ~ *русый* 'ruskeahko, vaaleanruskea', karhun nimi saksalaisissa eläinsaduissa *Braun*, oik. 'ruskea' ym. Vir. *tuhkur* merkitseekin Hupelin sanakirjan vanhemman painoksen (1780) mukaan 'aschfarbig; nicht gut von Farbe' ja vasta toisessa painoksessa (1818) 'Iltis, Teufelskind; asch- od. mäusefarbig'; molemmissa painoksissa on *tuhkru hobbone* 'ein aschfarbig oder mäusefarbnes (mäusefarbiges) Pferd'. Wiedemannilla (1869) on vielä *toatuhkur, tuhatuhkur* 'Aschenbrödel' (=tuhkimo). Vanhemmista sanakirjoista en ole voinut löytää sanaa *tuhkur*: H. Göseken (Manuductio ad Linguam Oesthonicam, Reval 1660) virontaa s. 247 saks. nimityksen *Ilch* 'hilleri' sanalla *nirck* 'kärppä, lumikko'.

I selitys on äännteellisesti aivan pätevä. Tosin muin.-ven. *дохорь* on todettu ainoastaan eräästä v. 1812 hävinneestä käsikirjoituksesta, jota kaiken lisäksi epäillään väärennykseksi³, mutta tietoa on silti pidettävä aivan varmana, sillä kaikista vanhimmissa varmoissa ven. esimerkeissä (1400-luvulta) esiintyy *дохорь* muodon rinnalla (josta sitten *хорь*) myös *дохорь*.⁴ Jälkimmäinen on ollut olemassa kansan kielessä v. 1246, kuten

¹ Vir. 1939, s. 276 ja 1944, s. 286.

² Mikkola on v. 1894 pitänyt tätä seikkaa hyvin tärkeänä, mutta v. 1938 hän ei puhu siitä ollenkaan.

³ Tuon käsikirjoituksen aikoinaan omin silmin nähnyt venäläinen historioitsija N. Karamzin mainitsee sen teoksessaan *Исторія государства россійскаго III* (Pietari 1818), viite 272.

⁴ А. Д. Григорьевъ: *Повѣсть объ Акирѣ Премудромъ* (Moskova 1913), s. 193—197.

Plano Carpinin kertomus todistaa: tataarit vaativat silloin kultakin venäläiseltä verona mm. »nam nigram pellem cuiusdam animalis quod in terra latibulum habet, cuius nomen nescio in latinum transferre, sed teutonice dicitur *illic*, Poloni autem et Rutheni appellant illam (bestiam) *dochori*».¹ Muin.-ven. *ѡѡхорѡ* -muodosta pitäisi kyllä tulla sm. **tuhkari*, mutta on muitakin esimerkkejä siitä, että -ari-johdannainen siirtyy -uri-loppuisiin: *ankkuri* < m-r. *ankare*, *pippuri* < mr. *pipar*, *tupuri* 'verkon paikkaa osoittava merkki' < mr. *dubbare*.² Koska slaav. *ъ* ja *ѡ* kaikkein vanhimmissakin teksteissä usein vaihtavat paikkansa ja muutenkin horjuvat, niin mikään ei estä meitä olettamasta rinnakkaismuotoa **ѡѡхорѡ*, josta saattavat olla peräisin sekä sloveenin *dəhōr*, *dihōr*, *dihūr* että myös rom. *dihor* 'hilleri; näätä'³ ja suom. *tuhkuri*. Omituista on, että vaikka kaikilla vastaavilla nykyslaavilaisilla muodoilla (ven. *хорѡ*, *хорѡк*, valkoven. *mъop*, ukr. *mъip*, puol. *tchōrz*, tšek. *tchoř*, slovak. *tchor*, yläsorb. *tkhōr*, alasorb. *twōr*, sloveen. *dəhōr* ym., serbokr. *tvor*, bulg. *nopъ*⁴ on vakiintunut merkitys 'hilleri (mustela putorius)', jonka lisäksi puol. sana merkitsee 'pelkuria', niin *tuhkuri* merkitsee nykysuomen murteissa ainoastaan 'vesikkoa (mustela lutreola)'. Muutamista vanhoista tiedoista päättäen sillä on kuitenkin ollut muitakin merkityksiä: v. 1548: *cosca* mies mahta mennä oraua metzän Näätäin eli *Tuhkurein* ia Kärppäin iälken, Ennein pyhä

¹ Eri käsikirjoituksissa on: *dochori*, *dorcori* ja *dochon*. Katso esim. C. Raymond Beazleyn toimittamaa laitosta (Lontoo 1903), s. 66. — *Illic* on keskialasaks. *illicke*, *illeke*, *ilke* 'hilleri'.

² H. J. Streng, Nuor. ruots. lainasanat vanh. suomen kirjakielessä (1915), s. 6, 156, 242—243.

³ Sloveenin kielen murteissa esiintyy näet joskus *i* juuri vanhan *ъ:n* tilalla: *dva pisa* < **dъva pьsa* 'kaksi koiraa' (F. Miklosich, Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen I, Wien 1879, 304), *mizati* ~ *məzati* < *mьzati* 'sulkea silmänsä, tirkistellä'. — Romanian sanan selittelyssä ei ole vielä päästy yksimielisyyteen. O. Densusianu (Histoire de la langue roumaine I, Paris 1901, 275) olettaa sen saaneen *i*-vokaalinsa *dihanie* 'eläin'-sanan vaikutuksesta, joka sekin on slaavilainen laina. — Al. Rosetti (Istoria limbii române III, București 1940), s. 49 mainitsee rom. *dihor*-sanan lähteenä »sl. **dyxorъ*», jollaista ei voida todeta olleen olemassa slaavilaisissa kielissä; *ibid.* s. 94 hän taas mainitsee *dūxorъ*-muodon, josta on vaikea johdattaa rom. *dihor*: slaav. *ǔ:n* ja *ǔ:n* (= *ъ:n* ja *ь:n*) romanian vastineista lainasanoissa katso samaa teosta, s. 52—53. — Gr. Nandriș (kirjeessään 20. marraskuuta 1948) hyväksyy joko Densusianun selityksen tai vaihtoehtoisesti pitää mahdollisena, että lähteenä on ollut slaavilainen muoto, jossa vokaali ei ole ollut sama kuin *ѡѡхорѡ*-muodossa (»o formă slava cu altă vocală tematică decât **dūxorъ*, având în vedere că slovena are formele *dihur*, *dəhōr*»).

⁴ Bulgarianlainen muoto on ilmeisesti syntynyt *nxopъ*-muodosta, joka on todettu eräästä 1500-luvun serbialais-kirkkoslaav. käsikirjoituksesta, ks. yllämain. A. D. Grigorjevin teosta, s. 260—261.

miesten päiuä¹, jossa *tuhkuri* esiintyy *näätä* -sanana synonyyminä; vastaa-va kohta alkutekstissä kuuluu: naar man maa epter ekornom, maardhom eller lekattom ganga. — V. 1708: Meles, is [=mäyrä, meles taxus] Gräfling, Mänck. Ein Dachs. *Tuhcuri*.² — Jusleniuksella (1745) on kuitenkin jo nykyaikainen merkitys: *tuhcuri* viverrae species. mänch. — Gananderilla (1787) on: *tuhkuri* mänch (austr.) hiller. viverrae species, austr. et slags mullwada. it. utter, et watn diur. Taw: wesikko — differt a lumikko et nirppa. *tuhkuri* — även waturåtta men myyri, en mullwada och nirppa en sorte Hermelin. *tuhru*, -run mäncker, som fås i forssar idem ac *tuhkuri*. — Renvallista (1826) alkaen, jolla on *tuhkuri* tav. lutra minor l. viverra lutreola, G. Sumpfotter ja samassa merkityksessä *tihkuri*, kaikki tuntemani sanakirjat ilmoittavat ainoastaan merkityksen 'vesikko' (ruots. mänk, flodiller; saks. Nörz, Nerz; lat. putorius lutreola, vison 'lutreola, mustela lutreola')³. Voisi tietysti luulla, että vanhempien tietojen eriävyys perustuu epätarkkuuteen, kuten varmasti epätarkkuutta on se, että 1300-luvun tšekkiläisillä filologeilla *dchorz* merkitsee 'choerogryllus' (tarkoittaa Raamatussa 3 Moos. 11,5, 5 Moos. 14,7 ym. mainittua tamaania [procavia], jota saksalainen raamatunkäännös vieläkin nimittää: Kaninchen!) tai että 1500-luvun serbian kirkkokielessä sanalla *мѣхоръ* käännetään 'αἴλουρος, felis', siis = 'kissa'. Onhan Plano Carpinin mukaan jo v. 1246 slaavilaisella sanalla ollut tarkka eläintieteellinen merkitys: 'hilleri'. Suomalaisien tietojen suhteen tuskin kuitenkaan voidaan puhua ylimalkaan epätarkkuudesta, sillä sanan virolainen vastine *tuhkur* (*tuhker*, *tuhkma*, *tuhkri*, *tuhkru*) merkitsee vieläkin nimenomaan 'hilleriä (mustela putorius)'. Vir. *kivituhkur*, *kuivamaatuhkur*, *palutuhkur* on 'näätä (mustela foina)' ja *vesituhkur*, *veetuhkur* 'vesikko (mustela lutreola)'. Että virolainen sana on läheisesti liittynyt venäläiseen, näkyy siitä, että vir. *toatuhkur* merkitsee 'eine graue Motte' aivan kuten ven. murteissa *хоръ* ja *мхаръ* merkitsevät myös 'мля, моль платяная' (=vaatteita hävittävä koi), kuten jo v. 1894 Mikkola on huomauttanut. Miten merkityksenkehitys 'hilleri' > 'koi' on saattanut tapahtua, on minulle arvoitus, mutta tuskin voidaan olettaa, että kyseessä on kaksi aivan eri sanaa. Tverin murteessa tavattu muoto *мхаръ* on näet voinut syntyä analogisesti *мхоръ* -muodon

¹ Herra Martin maanlainsuomenno (codex B 96), s. 56, kpl. 24. Dateerauksesta katso Vir. 1947, s. 218.

² Vocabularium latino-sveco-germanico-finnonicum (Stockholm 1708).

³ Näistä kolmesta käytännössä olleesta tieteellisestä nimityksestä on nykyään vakiintunut viimeksi mainittu, kuten dosentti O. Kalela minulle ystävällisesti on ilmoittanut.

tilalle: yksikön obliikvisijoissa ja koko monikossa tämä sana on päätepainollinen ja painoton *o* ääntyy Tverin murteessa *a*:na.

Mikäli siis sana *tuhkuri* on lainattu slaavilaiselta taholta, niin sen merkityksen muutos 'hilleri' > ('näätä?') > 'vesikko' on tapahtunut suomen kielessä. 'Mäyrää' se on silti tuskin koskaan merkinnyt, sillä vuoden 1708 Vocabularium aivan ilmeisesti sekoittaa toisiinsa myös ruotsin *grävling* 'mäyrä' ja *mänk* 'vesikko' sanat.

III selitys edellyttää suomalais-permiläistä 'näätäeläintä' merkitsevää sanaa, mikä on sinänsä hyvinkin mahdollista, mutta katsoen näiden eläinten suureen merkitykseen alkukantaiselle metsästäjäväestölle ei oikein todennäköistä: pikemminkin odottaisi, että kullakin näädänsukuisella eläimellä (näätä, hilleri, vesikko, kärppä, lumikko ym.) olisi ollut oma suomalais-ugrilainen nimensä. Tämä selitys on kuitenkin äänteellisesti erittäin heikko jo senkin vuoksi, että se edellyttää *tihkuri*-muotoa alkuperäiseksi, mikä kaiken ylläesitetyn vuoksi tuntuu hyvin epätodennäköiseltä. Toivonen onkin jättänyt sekä *tihkuri* että *tuhkuri*-muodon mainitsematta käsitellessään lyyd. *tšihk* yms. sanoja.¹

IV selitys on semologisesti erinomainen: onhan yllämainittu 'hilleriä' merkitsevä slaav. sana johdettu (muuten verraten harvinaisella) *-orj*-suffiksilla vartalosta **dɔx-*: **dyx-*: **dux-*, josta muodostettu ven. *затхлый* -sana (**za-dɔx-lɔ-jɔ*) merkitsee juuri 'tunkkaista, ummehtunutta.' SS:n kokoelmissa on eräitä tietoja, jotka vahvistavat sitä: haisee kun tuhkuri (Hämeenkyrö; Hattula); tuhkuri sai nimensä pahasta hajusta (Tampere). Yleisesti tunnettuahan on, että kaikki näätäeläimet, mutta varsinkin hilleri, ovat hyvin voimakkaasti pahahajuisia. Kuten dosentti E. Itkonen minulle ystävällisesti ilmoittaa, Äimän yhdistelmä on kuitenkin äänteellisesti aivan mahdollon.

Näin ollen täytyy valita I:stä ja II selityksestä jompikumpi. Koska molemmat näyttävät sekä äänteellisesti että semologisesti olevan jotenkin yhtä uskottavia, niin ratkaisu riippuu asiantiedoista, siis eläintieteellisistä seikoista.

K. E. Kivirikko sanoo vesikosta, että se on »mustanpunaruskea; pohjavilla harmaa» ja hilleristä: »mustanruskea; pohjavilla kellanvalkoinen ja vaaleanharmaankeltainen; rinta, koko vatsapuoli, jalat ja tuuhea, pitkäkarvainen häntä mustat; posket vaaleat; alaleuka, huulet, korvien reunat ja kynnet valkoiset».² Helsingin yliopiston eläintieteellisen museon kustos, dosentti O. Kalela on ystävällisesti jättänyt tarkastettavakseni suuren

¹ FUF 19 (1927), s. 132, § 198.

² Suomen selkärankaistet (1940), s. 37—38.

kokoelman näiden molempien lajien nahkoja, ja olen tällöin itse voinut todeta, että vesikon karva vaihtelee hyvin tummanruskeasta (kermattoman kahvin värisestä) melkein pikimustaan; hillerin karva taas on ruskea (kermansekaisen kahvin värinen) silmäänpistävine keltaisine juovineen. Mitään tuhkanväristä (hiirenkarvaista) vivahdusta ei vesikon eikä hillerin turkissa voida parhaallakaan tahdolla havaita. Tätä vahvistaa se seikka, että vaikka SS:n kokoelmista löytyikin kaksi tiedonantoa, joissa tähdennetään vesikon harmahtavaa väriä (tuhkur = mustaharmaa iso rotta, Heinola; tuhkurhaa se on tollai harmaa, Iitti—Jaala), niin ei missään ole edes viittausta siihen, että se olisi saanut nimensä t u h k a n värisistä karvoistaan, vaikka tällainen selitys tuntuisi hyvin luonnolliselta. Mitä nimenomaan hilleriin tulee, niin sitä usein kuvataan »mustaksi»: Plano Carpini mainitsee sen »nigram pellem» (= mustan nahan) ja venäläiset eläintieteilijät käyttävät mustela putorius -lajista nimitystä *чёрный хорь* (= musta hilleri) ilmeisesti vastakohtana vaalealle putorius Eversmanni-nimiselle lajille, jota tavataan Etelä-Venäjän aroilla.¹ Näin ollen eläintiede puhuu ehdottomasti II selitystä vastaan.

Tietääkseni ei suomen kielessä ole muita yleisiä slaavilaisperäisiksi väitettyjä villien eläinten nimiä kuin *rusakko*-jänis ja tuo epäilyksen alainen *tuhkuri*. *Rusakko* (*lepus europaeus* L.) on puolikeinotekoisesti kotiutettu Suomeen Venäjältä viime vuosisadan loppupuolella ja tämän vuosisadan alkuvuosina², eikä ole siis mitään ihmeellistä siinä, että sen nimi samanaikaisesti lainattiin juuri venäjän kielestä: ven. (*заяц*) *русак* (ks. ed.). *Tuhkurin* suhteen asian laita on kuitenkin aivan toinen: vesikko (*mustela lutreola*) on tiettävästi ammoisista ajoista saakka kuulunut Suomen eläimistöön³, eikä siis olisi ollut mitään asiallista syytä sen nimen lainaamiseen. Edellä olen kuitenkin osoittanut, että *tuhkuri* on vanhemmassa suomen kielessä, kuten vieläkin virossa, merkinnyt myös 'hilleriä (*mustela putorius*)', joka on vesikon kaikista lähin sukulainen.⁴ Tosin se niin paljon eroaa vesikosta sekä karvoiltaan että elämäntavoiltaan, ettei maallikkokaan voi niitä hevillä sekoittaa toisiinsa, jos ne esiintyvät samanaikaisesti samassa paikassa: vesikko on näet tyyppillinen vesieläin ja verottaa etupäässä katiskoja, joissa usein menettää henkensä; hilleri taas on tunnettu etupäässä kanaloiden kauhuna. Dosentti Kalela on todis-

¹ Ks. esim. N. P. Lavrovin kirjoitusta hillerin biologiasta (Bulletin de la Société des Naturalistes de Moscou. Section Biologique. XLIV, 1935.)

² Ks. esim. K. E. Kivirikon mainittua teosta, s. 55—56 sekä Mikkola, SUST 75 (1938), s. 102.

³ Ibid. s. 38.

⁴ Kivirikko mainitsee (ibid. s. 38) näiden lajien voivan jopa risteytyäkin.

tanut että hilleri on saapunut Suomeen Venäjältä Karjalan kannaksen kautta 1860-luvun jälkeen, kun Pohjois-Euroopan ilmasto oli alkanut lämmetä, ja se oli päässyt v. 1939 leviämään aina 63 leveysasteelle saakka.¹ Tämän invaasion kielellisenä ilmauksena on epäilemättä kannakselainen sana *horkka*, joka SS:n kokoelmien mukaan tavattiin Sakkolassa v. 1901 merkityksessä »vesikko, ehkä myös hilleri», ja joka ilmeisesti on laina ven. (*хорёк*) gen. *хорёка* -muodosta. Uusimmassa tutkimuksessaan² Kalela on kuitenkin osoittanut, että hillerillä on ollut laaja levinneisyys maassamme 1500-luvulla ja että sen, todennäköisesti ilmaston kylmenemisen aiheuttama häviäminen on sattunut jonnekin »1500-luvun lopun ja 1700-luvun (jälkipuoliskon?) väliseen aikaan». Valitettavasti Kalelan mielenkiintoisista tutkimuksista ei käy selville, milloin hilleri oli ensimmäisen kerran saapunut Suomeen (se ei todennäköisesti kuulu maamme alkuperäiseen eläimistöön), mutta voitaneen hyvällä syyllä otaksua, että sen leviämisen pohjoiseen päin oli ensimmäiselläkin kertaa aiheuttanut Pohjois-Euroopan ilmaston lämpeneminen. Kalelan viimeisessä tutkimuksessa (siv. 89) olevasta diagrammista taas näkyy, että talvet Euroopan pohjoisosissa ovat todennäköisesti 1200-luvun alusta lähtien käyneet leudommiksi ja pysyneet leutoina aina 1500-luvun puoliväliin asti, jolloin alkaa selväpiirteinen laskusuunta, joka saavuttaa ensimmäisen aallonpohjan 1600-luvun loppupuoliskolla. Koska hilleri oli 1200-luvulla niin laajalle levinnyt Keski-Venäjällä, että sen nahka on voinut olla siellä verotusyksikkönä (ks. ed. Plano Carpinin kertomusta), niin on mahdollista, että

¹ Über die Einwanderung und Verbreitung des Iltis, *Putorius putorius* (L.) in Finnland (*Annales Academiae Scientiarum Fennicae* A LIV, 6; Helsinki 1940). Kalelan teoriaa vastaan puhuu näennäisesti se, että Gustaf Erik Eurénin v. 1854 julkaisemassa kansantajuisessa kirjassaan »Suomen maan pedot maalikuville selitetyt» mainitaan sivulla 21 »Illerin sukukunta» ja »tavallinen illeri». Helposti kuitenkin huomaa, että Eurénin »maalikuvat» ovat melko tarkkoja pienennettyjä peilikuvajäljennöksiä niistä eläinkuvista, jotka sisältyvät teokseen: *Illuminerade figurer till Skandinaviens Fauna med Text utgifne af S. Nilsson, I—II* (Lund 1832—40). Eurénin teksti taasen on suurimmaksi osaksi mukaelma S. Nilssonin teoksesta: *Skandinavisk fauna I. Däggdjuren. Andra omarbetade upplagan* (Lund 1847), mikä heti pistää silmään, jos tähän teokseen vertaa Eurénin kirjasen ruotsinnosta *Finlands rofdjur* (Åbo 1855). Varsinkin juuri hilleriä kuvatessaan Eurén puhuu melkein samoin sanoin kuin S. Nilsson. On siis ilmeistä, ettei Eurén, joka ei ollut luonnontieteilijä (vrt. esim. M. Airilan bibliografista tutkielmaa hänestä), tehnyt mitään itsenäisiä tutkimuksia hillerin levinneisyydestä eivätkä siis hänen tietonsa tästä eläimestä edes koske Suomea; S. Nilsson mainitsee näet ainoastaan hillerin esiintymisestä Skoonessa.

² Hillerin levinneisyyden muutoksista Suomessa (Suomen riista II, 1948, s. 77—96).

se on juuri silloin saapunut lämpeneviin Baltian maihin ja Suomeen. Tämän ensimmäisen invaasion kielellisenä ilmauksena olisi silloin ollut muinaisven. muodon *Ѡхорь* lainaaminen viroon ja suomeen (loppuheitoton *tuhkuri* -muoto on silloin ollut molemmissa kielissä, vrt. Henrik Lätiläisellä v. 1215: *laula, laula, pappi!* virolaisten suussa) sekä lättiin: *dukur(i)s* 'hilleri'. Samanaikaisesti olisi muinaisven. rinnakkaismuodosta **Ѡхорь* tullut rinnakkaismuoto *tihkuri*, joka on säilynyt vain suomessa. Tosin muinaisvenäläiset ns. redusoituneet vokaalit (Ѡ ja ѡ) olivat jo 1000—1100-luvulla kehittyneet *o*:ksi ja *e*:ksi tai kadonneet, mutta aivan yleisesti otaksutaan tämän kehityksen kulkeneen etelästä pohjoiseen, joten se on saattanut myöhästyä vuosisadan verran pohjoisnovgorodilaisella alueella. Joka tapauksessa lätin sana on lainattu viimeistään 1300-luvulla, sillä se esiintyy lätiläisenä lainasanana Baltian saksassa jo v. 1397: *duckere* kaiken todennäköisyyden mukaan 'hillerin' merkityksessä.¹ On hyvin mielenkiintoista, että lätinkin sanassa on lopputavussa *-u-* odotetun *-a-*:n sijassa: tällaisia tapauksia on kyllä lätissä runsaasti², mutta koska lät. *dukur(i)s* tunnetaan nykyään vain lätin kielen luoteisalueella, entisillä liivilaisseuduilla ja Viron rajalla, niin ei ole aivan mahdotonta, että tässä on kyseessä ims. vaikutus. On hyvin luultavaa, että sana on ollut liivissäkin, vaikka liiv. Sal. *dukif* 'hilleri' -sanaa on soinnillisen alkukonsonanttinsa vuoksi pidettävä lätiläisenä lainana. Baltian maissa hilleri on ollut tunnettu koko ajan 1300-luvusta lähtien; keskiaikana sen nahka oli tärkeänä kauppatavarana ja balt.-saks. *Ducker, Docker* 'hilleri' oli levinnyt Tallinnasta Danzigiin saakka.³ Jo v. 1777 mainitsee Hupel, että hilleri on Liivin- ja Vironmaalla yleinen.⁴ Mitään syytä vir. *tuhkur* -sanan merkityksen muutokseen ei näin ollen ollut. Suomessa taas hillerin kuoltua sukupuuttoon on sitä merkinnyt sana *tuhkuri* osasta murteita kokonaan hävinnyt, osassa taas (SS:n kokoelmien mukaan nimenomaan hämäläismurteissa) siirtynyt merkitysmään hilleriä lähinnä muistuttavaa eläintä, vesikkoa. Milloin tämä on tapahtunut, on vaikea sanoa. Jusleniuksen ja Gananderin tietoja toisiinsa vertaillen voi olettaa, että kehitys oli eri murteissa päättynyt eri aikoina, mutta kuitenkin suurin piirtein 1700-luvun kuluessa, mikä sopii yllämainittuihin eläintieteellisiin seikkoihin. Tarkka tieto siitä, että suom. *tuhkuri* -sanan merkitys todella oli 'mustela lutreola', meillä on vasta vuodelta 1759. Silloin näet turkulainen professori, ruotsinmaalainen Joh. Leche julkaisi pienen kirjoitelman »Beskrifning öfver et litet Djur, som på Finska

¹ Ks. V. Kiparsky, *Fremdes im Baltendeutsch* (Helsinki 1936), s. 82.

² Ks. esim. J. Endzelin, *Lettische Grammatik* (Riga 1922), § 35, c.

³ Ks. Walther Ziesemer, *Preussisches Wörterbuch* (Königsberg 1941), s.v. *Ducker*.

⁴ Kalelan mukaan (Über die Einwanderung . . . 11—12).

kallas *Tuhcuri* . . .».¹ Ruotsinkielistä nimeä Leche ei tunne (vesikkoohan ei tavata Ruotsissa!), ja hänen kirjoituksensa alkaa: »Hufvudet på *Tuhcuri*, se Tab. XI, är ovalt och flatt . . .». Mutta luonnontieteilijän tarkka kuvaus, kirjoitukseen liittyvä iso (n. 30 cm pitkä) kuva ja huomautus, että »af Åbo Skinnare kallas Djuret *Mänck*. I Berlin skal det heta *Närtz*», eivät jätä epäilyksen hiventäkään siitä, mikä eläin on kyseessä.

Suom. *hilleri* on nuori ruotsalainen laina: ruots. *iller*, vanhempi muoto *hiller*², *hilder*. Sitä ei ole vielä Renvallilla (1826), ja vanhin löytämäni esimerkki on vuodelta 1851: *хорёк, -рыка*, *hiller*, *hilleri*.³ On hyvin luultavaa, että se on tullut suomen kieleen turkiksen eikä eläimen nimenä: *hillerihän* ei ole koskaan ollut hävinnyt sukupuuttoon Ruotsista, ja sen nahkoja on aina voinut tulla Suomeen. Sen vuoksi epäilen suuresti Kaarle Krohnin yritystä selittää mytologista *Hillervo* -nimeä »kärpänsukuisen *hillerin* avulla»⁴, vaikka edellistä mainitaankin »saukon jumalattareksi» (= *uttergudinna*).⁵

Vanha suom.-ugr. 'vesikko (mustela lutreola)' merkinnyt sana on ollut *häähkä*, joka SS 104 :13:n mukaan tunnetaan nykyään vain Laukaan pitäjässä merkityksessä 'vesikko', aun. *heähky* 'ein Wassertier von geringer Grösse als der Fischotter, mit einem weissen Fleck unter der Kehle' (ilmeisesti = mustela lutreola), lyyd. *heähkäine* 'vesikko l: tuhkuri (?) (ojissa ja joissa elävä eläin, suurempi kärppää, pienempi näätää)', veps. (maist. R. Peltolan ystävällisen ilmoituksen mukaan) E ja K *hähk* 'vesikko' (erään epäluotettavan tiedontajan mukaan 'hilleri'); tähän kuulunee myös kylännimi *Hähkänä* n. 7 km koilliseen Salosta. Tämä sana ei ole, kuten vielä Thomsen arveli⁶, balttilainen laina, vaan kuuluu yhteen tšer. *šäškə* jne. 'vesikko' -sanan kanssa, ja balttilainen sana (liett. *šėškas*, lät. *sesks* 'hilleri', *ūdens sesks* 'vesikko') on katsottava lainatuksi kantasuomesta **šäškä*⁷, vaikka onkin vaikea selittää, miksi tässä tapauksessa on tapahtunut merkityksen muutos. On kuitenkin ilman muuta todennäköisempää, että *hilleri* tai *vesikko* oli silloinkin, ajanlaskumme ensimmäisinä vuosisatoina, vaeltanut kaakosta luoteeseen eikä päinvastoin;

¹ Kongl. Vetenskaps Academiens Handlingar för År 1759. Vol. XX (Stockholm), s. 302—305 sekä taulu XI.

² Tätä muotoa käyttävät esim. 1500-luvun Hattulan, Sääksmäen ym. pitäjien ruotsinkieliset tilikirjat.

³ Ryskt, svenskt och finskt handlexicon, utarbetadt på Nädig befallning (Tavastehus 1851).

⁴ Suomalaisten runojen uskonto (1915), s. 188.

⁵ Helenius: Suomalainen ja ruozalainen Sana-kirja (Åbo 1838).

⁶ Beröringer (1890) s. 223.

⁷ Katso J. Kalima, Ims. kielten baltt. lainasanat (1936), s. 102—103.

eihän vesikkoa ole vieläkään Skandinaviassa eikä Länsi-Euroopassakaan. Mainittakoon tässä yhteydessä, että hillerin saksalainenkin nimi *Iltis* viittaa tämän eläimen vaelluksiin: »Die älteste Form *illintiso* . . . enthält als zweiten Bestandteil **wiso*. Was den ersten Teil betrifft, halte ich es für nicht ganz ausgeschlossen, dass hier das ahd. *ellenti* (aus älterem *elilenti*) 'fremd' steckt und dass das Tier also als das 'fremde Tier', 'der fremde *wiso*' benannt worden wäre . . .»¹ — Laatokan itäpuolelle hilleri on vahvasti levinnyt vasta samoihin aikoihin kuin Suomeen, siis 1930-luvulla² eikä näin ollen ole mitään ihmeellistä siinä, ettei esim. Kujolan Lyydiläismurteiden sanakirjassa näy olevan 'hilleriä' merkitsevää sanaa. Vanhojen asiakirjojen puutteessa ei voida todeta, onko hilleriä 1500-luvulla tavattu myös Aunuksessa.

Suomessa *häähkä*-sanan on miltei kokonaan syrjäyttänyt johdannainen *vesikko* (Jusleniuksella: 'lutra minor; ett slagz watudiur' sekä: 'candela vilissima; watudanck', Gananderilla tämän lisäksi: 'wattenödlä; lacerta palustris; skrotaborre, skrattaborre'), joka kirjakielen sanana on tunkeutumassa niihinkin murteisiin, joissa vielä elää muoto *tuhkuri*. Virossa taas **hähk* on kokonaan hävinnyt erilaisten lainojen ja käännöslainojen tieltä: *vesituhkur*, *veetuhkur* (ks. ed.); *soosar(a)mas* = käännöslaina saksasta *Sumpftotter*, joka murteittain, mm. juuri Baltian maissa, merkitsee 'vesikkoa'; *naarits* (*naerits*, *narits*, *naritsas*, *nawrits*, *noris*) on nuori laina venäjältä: *нопуца* [*nari-tsa*] 'vesikko' tavataan Tverin murteissa ja se kuuluu samaan sanaperheeseen, josta on lainattu mm. saks. *Nörz*, *Nerz* 'vesikko' ja muin.-preussin *naricie* 'tufelskint' (= hilleri).

Suom. *lahokas* 'hilleri', jota ei ole vielä Lönnrotillakaan ja joka Kivirikon mukaan on kannakselainen sana (SS:n kokoelmien mukaan se tunnetaan myös Suomenniemellä ja Ristiinassa), on todennäköisesti hillerin viimeisen invaasion aikana muodostettu verbistä *laho(t)a* tai adjektiivista *laho* kuten lat. *putorius*, ransk. *putois*, ital. *puzzola* 'hilleri' ovat kehittyneet lat. *putere* 'haiskahtaa homeelle, haista mädänneelle, pilaantuneelle', *putescere* 'mädätä, lahota, pilaantua', *putidus* 'mätä, tunkkainen, pilaantunut' -sanojen pohjalla. Tosin en ole löytänyt esimerkkiä

¹ H. Suolahti, *Germanica*. Ed. Sievers zum 75. Geburtstag (Halle a.S. 1925) s. 107—114.

² Ks. O. Kalela, Hillerin levinneisyyden . . ., s. 79. — Venäläinen tutkija Isakov mainitsee (*Bulletin de la Soc. des Natur. de Moscou*, sect. biol., XLVIII, 1939 2—3, siv. 40), että vielä v. 1935—36 Seesjärven ja Uikujärven välisen seudun metsästäjät eivät tunteneet hillerin nimeä ja luovuttivat sen nahkoja valtiolle »vesikon tai 'syrjäniläisen näädän' nahkoina» («был еще неизвестен охотникам и на приемные пункты сдавался ими как норка или »зырянская куница»).

siitä, että *laho*, *laho(t)a* olisi tarkoittanut 'pahasti haisten mätänevää'; tavallisesti se merkitsee 'kuivasti, hajuttomasti hajoavaa', esim. puuta. Mitä taas lyyd. *tšihk* 'tuhkuri l. vesikko' -sanaan tulee, johon on yhdistetty *tuhkuri*, *tihkuri* (ks. ed.), syrj. *tšuš* (Wichmann, Wiklund, Äimä, Toivonen, ks. ed.), lap. *čaške* ym. (Wiklund, Äimä, Toivonen, ks. ed.), ostj. *sos* ym. 'soopeli' (Wiklund mp.) ja vir. *tōhk* 'hilleri, näätä' (Wiklund, Äimä, ks. ed.), niin se tuntuu minusta onomatopoeettiselta: hillerin, vesikon, minkin, näädän ja yleensä kaikkien mustela-sukuisten eläinten huutoa voidaan näet parhaiten kuvata juuri tuollaisen lyhyen, etuvokaalisen affrikaattapitoisen äännöksen avulla.

Vaikeampi on selittää vir. *tōhk*, joka tavataan tietääkseni ensimmäisen kerran Wiedemannilla (1869) merkityksessä 'Iltis (foetorius putorius L.), Steinmarder (mustela foina Briss.)', siis = 'hilleri, näätä'. Muutamat tutkijat ovat yhdistäneet sen sm. *tihkuri*, *tuhkuri* -sanaan (ks. ed.) tai aun. *tšihk* -muotoon (Äimä mp.). Minusta tuntuu, että vir. *tuhkur* suhtautuu vir. *tōhk* -sanaan aivan samalla tavalla kuin yllämainittu balt.-saks. *Ducker*, *Docker* Itä-Preussissa tavattuun sanaan *Duck*, *Dock*, *Dogg* 'hilleri'. Viimeksimainittua pitää Ziesemer muinaispreussilaisena lainana¹: säilyneessä muinaispreuss. 1400-luvun sanaluettelossa on näet sana *duktis* 'Hamster', siis 'hamsteri (cricetus frumentarius)'. Kun fraktuurakirjoituksessa *t* ja *c* *k*:n edessä kirjoitetaan melkein samannäköisinä, niin *duktis* voidaan perustellusti lukea myös *duckis*, mikä sopisi hyvin yllämainitun saksalaisen sanan lähteeksi, vaikka merkityksen erilaisuus tuottaakin vaikeuksia, varsinkin kun samassa luettelossa, vain viittä riviä aikaisemmin, on yllämainittu sana *naricie* 'hillerin' merkityksessä! Joka tapauksessa saks. *Duck*, *Dock* on ollut vielä v. 1941 hyvin elävä koko Länsi-Samlandissa; jos se on todellakin muinaispreuss. laina, niin se on vähintään 300 vuotta vanha, sillä viimeisetkin preussin kielen taitajat ovat kuolleet 1600-luvun lopulla. Baltian saksassa se oli kuitenkin tuntematon, eikä sitä ole tavattu mistään vanhemmista asiakirjoistakaan (ainoastaan *Ducker*), joten vir. *tōhk* -sanaa tuskin voidaan selittää siitä lainatuksi. — Yllämainitulla muinaispreuss. sanalla ei ole myöskään mitään varmaa etymologiaa (ks. J. Endzelins: *Senprūšu valoda*, Rīgā 1943, s. 163). Voisiko olettaa, että se on lyhennys slaavilaiselta taholta lainatusta **dukuris* -sanasta (joka siis olisi ollut muinaispreussissakin), samoin kuin vir. *tōhk* olisi *tuhkur* -sanana lyhennys?

V. Kiparsky.

¹ Preussisches Wörterbuch (Königsberg 1941), s.v. *Duck* ja *Zeitschrift für deutsche Mundarten* XVIII, 1923, s. 155.